

^HAVRUPA BİRLİĞİ VE DEVLET EGEMENLİĞİ İKİLEMİ

Arş. Gör. Ali ÖZDEMİR* / Arş. Gör. Mehmet AKGÜL**

Öz

İnsanların toplumsal organizasyon içinde yaşamayı öğrendiği zamandan bu yana 'egemenlik' konusu sosyal hayatın en tartışmalı konularından biridir. Karşılıklı bağlılık/bağımlılığın artması egemenliğin değişip dönüşmesine zemin hazırlamış, modern toplumun en üstün organizasyon örneği olarak Avrupa Birliği ise bu sürece ivme kazandırmıştır. Nitekim Avrupa Birliği, sınırsız devlet egemenliğinin sınırlarının en fazla aşıldığı, devletin egemenlik yetkilerinin üst yapıya taşındığı kendine özgü bölgesel bir yapıdır. Devletin egemenlik yetkilerinin bir kısmı Avrupa Birliği'nin organlarıyla üst yapıya taşınırken özellikle 'insan hakları' ve 'demokratikleşme' ilkeleri benimsenmiştir. Ancak bu ilkeler kitlesel sığınma hareketleri neticesinde aşınmış, bunların yerine yabancı düşmanlığı ve ulusal kimlik yükselmiştir. Özellikle ulusal kimliklerin ön plana çıkmasıyla, Avrupa Birliği'ne devredilen egemenliğin, tersine bir sürece girebileceği İngiltere örneğinde görülmüştür.

Anahtar Kelimeler

Egemenlik, İnsan Hakları, Avrupa Birliği, Küreselleşme

^H Hakem incelemesinden geçmiştir.

* Sakarya Üniversitesi Hukuk Fakültesi, İnsan Hakları Hukuku Anabilim Dalı (e-posta: aliozdemir@sakarya.edu.tr) (Makale Gönderim Tarihleri: 28.02.2017-04.04.2017/ Makale Kabul Tarihleri: 04.04.2017-11.04.2017)

** Sakarya Üniversitesi Hukuk Fakültesi, Anayasa Hukuku Anabilim Dalı (e-posta: akgulmhmt@hotmail.com) (Makale Gönderim Tarihleri: 28.02.2017-04.04.2017/ Makale Kabul Tarihleri: 04.04.2017-11.04.2017)

EUROPEAN UNION AND STATE SOVEREIGNTY DILEMMA

Abstract

'Sovereignty' is one of the most controversial issues of social life, since the time people learned to live in social organization. The European Union as the most superior organization example of the modern society, which has established the basis for the change of sovereignty and the increase of mutual commitment / dependency, has accelerated this process. As a matter of fact, the European Union is a unique regional structure in which the sovereignty of the state is carried over to the superstructure, where the boundaries of the unlimited state dominate the most. Especially 'human rights' and 'democratization' principles have been adopted while some of the sovereign powers of the state have been transferred to the superstructure with the organs of the European Union. Yet, these principles have eroded as a result of massive asylum movements, and xenophobia and national identity have risen in their place. Particularly in the case of the UK, where the domination of national identities is at the forefront, the sovereignty of the European Union can be entered into a reverse process.

Keywords

Sovereignty, Human Rights, European Union, Globalization

GİRİŞ

Tarihsel süreçte ‘devlet’ ile iç içe geçmiş kavramların başında ‘ulus’ ve ‘egemenlik’ gelmektedir¹. Egemenlik kavramı, Avrupa’da 16. yüzyılda feodaliteden ulus devlete geçiş sürecinde ortaya çıkmış; merkezi krallıkların feodal oluşumlar üzerinde hâkimiyet kurma mücadelelerinin bir parçası olmuştur. Egemenliğin sorunsuz olarak sürdürülmesi ise meşru temeller zemininde mümkündür. Meşruiyetin kaynağı zamanla değişiklik göstermiş; gökteki Tanrı’dan, O’nun temsilcisi kilise’ye sonrasında paydaşı kral’a ve nihayet, Fransız Devrimi ile ‘ulus’ a dönüşmüştür.

I. ve II. Dünya savaşlarının insanlık üzerinde bıraktığı yıkım, silah teknolojisindeki gelişmeye paralel olarak devletlerin ikinci vuruş kapasitesine sahip olması gibi nedenlerle klasik devlet egemenliği törpülenmeye başlamıştır. Başta BM gibi uluslararası birliktelikler olmak üzere diğer bölgesel örgütler devletlerin egemenlikten kaynaklı haklarını paylaştıkları yapılar olarak görülmekte, bunların başında da ulus üstü bir örgüt olan Avrupa Birliği gelmektedir. İki büyük savaşın merkezi konumundaki Avrupa, önemli kaynaklardan olan kömür ve çeliği kontrol altına alarak başladığı ‘Birliğin’ tarihsel sürecinde aynı zamanda ‘Avrupalılık’ üst kimliği ortaya çıkararak ciddi mesafe kat etmiş, hatta federal bir yapı olma yolunda olduğu beklenir hale gelmiştir.

Ancak, bölgesel çatışmaların tetiklediği kitlesel göç hareketleri, yine belirsizlik ortamının hâkim olmasıyla uluslararası terörizm tehdidi, devletlerin güvenlik duvarlarını ‘ulusçuluk/milliyetçilik’ harcıyla örmelerine zemin hazırlamıştır. İnsan hakları temelli devlet egemenliğinin yerleşmeye başladığı, küreselleşmeyle karşılıklı bağımlılığın/bağılılığın kaçınılmaz olduğu günümüzde, böylesine içine kapanış politikaları devlet egemenliğinin dönüşüm sürecinde bir ikilem yaratmaktadır.

Bu çalışma devlet egemenliği dönüşüm sürecini Avrupa Birliği özelinde incelemekte, özellikle İngiltere’nin AB’den çıkma kararı, çalışmanın güçlü örneğini teşkil etmektedir.

¹ Sönmezöğlü, Faruk: Uluslararası Politika ve Dış Politika Analizi, Filiz Kitabevi, İstanbul, 2005, s. 26.

I. EGEMENLİK KONUSUNDA TARİHSEL ARKA PLAN VE KAVRAMSAL YAKLAŞIM

Siyaset Bilimi veya Anayasa Hukukunda genellikle, devletin üç unsur üzerinden tanımlandığı görülmektedir². 1900’de ilk kez Georg Jellinek tarafından kurgulanan ve “*Üç Unsur Teorisi*” olarak ifade edilen tanıma göre devlet; “insan topluluğu, toprak/ülke ve egemenlikten(örgütlenmiş bir insan topluluğunun, salt hukuksal olarak, kendini yönetme yeteneğine sahip olması³) meydana gelen bir formdur⁴. Bu tanımın Uluslararası İlişkiler disiplini bakımından yaygın kabul görmesinde 1933 Montevideo Konvansiyonu önemli yer tutmaktadır. Yirmi devletin imzaladığı Konvansiyon’un 1. maddesinde “devletin” uluslararası hukukun bir aktörü olarak kabul edilmesi için dört nitelik sayılmaktadır; daimi nüfus, sınırları belli alan, hükümet ve diğer devletlerle ilişkiye girme kapasitesi (tanıma)⁵. Bu bileşenler içinde devleti meydana getiren unsurlardan “egemenlik” ayağı, geçmişten bugüne öğretide güçlü tartışmalara konu olmuştur. Nitekim Jellinek’in ifadesiyle egemenlik, bir düşünürün çalışma masasında “icat ettiği” bir kavram değildir⁶.

Tarih içinde kaynağını değiştiren, siyasi hareketler sürecinde yeni anlamlar kazanan egemenlik kavramı siyasi meşruiyet arayışlarının merkezinde bulunmaktadır. Tabii olanların, yönetenin otoritesine boyun eğmeleri için bu otoritenin meşruluğu konusunda uzlaşmış olmaları gereklidir. Egemenliğin kaynağını, yöneten otorite bakımından toplumsal grubun içine yerleştirme çabası siyasi düşünceler tarihi kadar eskidir⁷. Ancak çoğunlukla egemenliğin kaynağı ortaçağın sonları ile yeniçağın başları arası zamanda cereyan eden olaylarda aranmalıdır. Zira yüzyıllar süren bu olaylar,

² **Uslu**, Ferhat: Türk Anayasa Hukuku Dersleri, Adalet Yayınevi, Ankara, 2016, s. 10.

³ **Doehring**, Karl: Genel Devlet Kuramı, (çev. Ahmet Mumcu), İnkılap Yayınevi, Ankara, 2001, s. 140.

⁴ **Gözler**, Kemal: Devletin Genel Teorisi, Bursa, Ekin Basım Yayın, 2007, s. 4-8; Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. **Portmann**, Roland: Legal Personality in International Law, Cambridge University Press, New York, 2010, p. 57-64.

⁵ **Özlük**, Erdem: Uluslararası İlişkilerde Devlet: Tanım Teori ve Devlet İstisnacılığı, Çizgi Kitabevi, Konya, 2014, s. 91.

⁶ **Kapani**, Münici: Politika Bilimine Giriş, Bilgi Yayınevi, Ankara, 17. Basım, 2005, s. 55.

⁷ **Kutlu**, Mustafa: Kuvvetler Ayrılığı Temelleri-Gelişimi Hukuk Devletin Kökenleri, Seçkin Yayıncılık, Ankara, 2001, s. 17.

Avrupa’da büyük güçler arasında çetin bir üstünlük mücadelesine sahne olmuştur⁸. Otuz Yıl Savaşları olarak adlandırılan bu mücadele, Fransız Devrim Savaşları öncesinin en büyük Avrupa savaşıdır. Bu yoğun mücadeleler sonucunda imzalanan Münster ve Osnabürck Andlaşmaları’nın bir araya gelmesinden oluşan Westphalia Barışı’nı hazırlayacak konferans, daha önceki uluslararası toplantılardan farklı olarak savaş ve iktidar sorunlarının tartışıldığı, Papa’nın ve temsilcilerinin yer almadığı (dinlenmediği) laik niteliğe sahip bir konferanstır⁹. Westphalia Barışı, belirli sınırlarla tanımlanmış topraklar üzerinden egemenlik hakkını kullanan devlet düzenine giden yolu açmıştır. Bu devletler egemenlik haklarını kendi çıkarlarını takip etmek için kullanırken birbirlerinin egemenlik haklarına saygılı olmaktaydılar. Ülkesel egemenlik ilkesine göre kurgulanmış devletin kabulü ile Westphalia Barışı, emperyal otorite tanımlanmasına son vermiştir¹⁰. Dönemin Papası X. Innocent’in 1648’de yayınladığı bir bildiriyle Westphalia Barışı’nı “*Zelos Domus Dei (Kafirlerin yayınladığı bir belge)*” olarak tanımlaması da Barış’ın feodal dönemdeki andlaşmalardan farklı olduğunun göstergesidir¹¹. Modern döneme geçişi sembolize eden Westphalia Barışı; modern devletin, modern uluslararası sistemin, modern egemenliğin ve uluslararası hukukun miladı olarak kabul edilmektedir¹². Bu tarihsel aşamaların yanında ‘egemenlik’ kavramına düşünsel bakımdan yön veren temel bakış açılarına değinmek yerinde olacaktır.

Egemenlik kavramını sistemleştirerek bir teori haline getiren ve ilk defa tanımlamasını yapan Jean Bodin’e göre egemenlik “*bütün vatandaşlar ve tebaa üzerinde kanunla kısıtlanmayan en üstün iktidar*” olarak sınırsız ve mutlak bir iktidarda vücut bulmaktadır. Aynı zamanda da tektir, bölünemez

⁸ **Kapani**, s. 55.

⁹ **Sander**, Oral: Siyasi Tarih: İlk Çağlardan 1918’e, Ankara, İmge Kitapevi, Ankara, 2000, s. 89-90.

¹⁰ **Bacık**, Gökhan: Modern Uluslararası Sistem: Köken, Genişleme, Nedensellik, Kaktüs Yayınları, İstanbul, 2007, s. 55-56.

¹¹ **Murray**, Williamson/**Lacey**, Jim: The Making of Peace: Rulers, States, And The Aftermath of War, Cambridge University Press, New York, 2009, p. 73-74

¹² **Özlük**, Uluslararası İlişkilerde Devlet..., s. 136-137; **Bacık**, Modern Uluslararası Sistem..., s. 66.

ve devredilemez niteliğe sahiptir¹³. Batı’da “devlet”, ”laiklik” ve “egemenlik” düşüncelerini dile getiren ilk kişi olarak kabul edilen Machiavelli’ye göre ise “egemen” kendi gücüne dayanıp zor kullanmalı, sadece hayatını ve devletin varlığını sürdürmeyi amaçlamalıdır¹⁴. Hükümdar (Prens) isimli eserinde; “*Hükümdar, ülkenin her köşesinde tek başına iktidar sahibi olarak tanınır. Vezir (bakan) ve komutan olarak itaat edilen herhangi bir kimseye karşı özel bir sevgi ve bağlılık söz konusu değildir.*”¹⁵. Görüldüğü üzere Machiavelli, daha sonra Bodin ve Hobbes tarafından sistemli bir kuramsal yapı içinde egemenliği ve egemenlikten kaynaklı siyasi iktidarı kavramıştır¹⁶. *Jean Bodin*; Machiavelli gibi devleti sadece siyasi olaylar düzeyinde ele almaz, devlet hukuka uygun ve meşru bir kavramdır ve temel unsuru aile olan devleti devlet, yapan siyasi toplumun birlik ve bütünlüğünü sağlayan egemenin gücüdür. Bu çerçevede egemenlik süreklidir, mutlakdır, parçalanmaz bölünmez bir bütün olarak otoritede toplanır. Devletin modeli olan ailede tek şef olması, evrende tek Tanrı olması ve Güneş’in tek olması gibi unsurlar Bodin’in monarşi’den yana bir düzeni tercih etme sebeplerini oluşturmaktadır¹⁷.

Thomas Hobbes da Bodin gibi monarşi’den yana bir tutum sergileyen düşünürdür. Ancak Hobbes’a göre devleti kuran halktır ve egemenliğini yurttaşların kendi aralarında yaptıkları bir sözleşmeden alan kral, herhangi bir sorumluluk üstlenmiş değildir¹⁸. “*Uygar Yönetim Üzerine İki İnceleme*” isimli kitabında John Locke, doğa durumu ve ‘Toplumsal sözleşme’yi Hobbesçu olmayan bir biçimde ifade etmektedir. Doğa durumu, siyasi ya da

¹³ **Kapani**, s. 56; Egemenlik kavramı konusunda düşünsel yaklaşımların, eski Yunan döneme kadar götürülebilmesi mümkündür. Ancak günümüzdeki anlamına yakın olması, bu konudaki tartışmalara ışık tutması bakımından kavrama, Bodin’in görüşlerinden başlamak yerinde olacaktır. **Uslu**, Ferhat: “Anayasa Yargısının Meşruluğuna Bir İtiraz olarak ‘Egemenlik’”, TBB Dergisi, 109, Ankara 2013, s. 181.

¹⁴ **Koçak**, Mustafa: Batı’da ve Türkiye’de Egemenlik Anlayışının Değişimi: Devlet ve Egemenlik, Seçkin Yayıncılık, Ankara, 2006, s. 73-74.

¹⁵ **Machiavelli**, Hükümdar, (çev. Mehmet Özay), Şule Yayınları, 2005, İstanbul, s. 37-38.

¹⁶ **Koçak**, s. 74.

¹⁷ **Göze**, Ayferi: Siyasal Düşünceler ve Yönetimler, Beta Yayınları, İstanbul, 2000, s. 126-127.

¹⁸ **Akın**, İlhan F.: Devlet Doktrinleri, Beta Yayınları, İstanbul, 2013, s. 97-100.

sivil toplum öncesini kuşatan bir varsayımdır, kaosun olduğu bir durumdan ziyade, kısmi eksikliklerin olduğu bir barış durumudur ve bunların giderilmesi, doğa durumunda özgürlüklerin ortak bir yetke altında korunup daha da gelişmesi için bir sözleşme ile siyasi toplum veya devlet oluşturulmuştur¹⁹.

Jean-Jacques Rousseau ise egemenliğin devredilemeyeceğini, zira halkın; kendi iradesini devrettiği anda, özgürlüğünü de yitirmiş olacağını savunmaktadır. Düşünöre göre, bireyin özerk kalabilmesi; ancak kendi yaptığı yasalara uymasıyla mümkün olabileceğinden, yasaların da bizzat halk tarafından yapılması gereklidir ve bu durumda egemenliğin temsili imkânsız bulunmaktadır²⁰. Ancak Rousseau yukarıda anılan düşünürler arasında demokratik egemenlik anlayışına yapmış olduğu vurgu ile ön plana çıkmış, bu yönüyle uygulamada 1789 Fransız Devriminde etkisini göstererek ‘demokratik halk hükümlanlığı’ deyişinin mimarı olmuştur²¹. Zira eserlerinde Rousseau, yaşadığı dönemin şartlarına aykırı bir duruş sergileyerek, dinsel fikirlerin yerine; cumhuriyetçi kardeşlik fikrini inşaa etmiştir²². Rousseau, bu düşüncelerle ve Montesquieu ile beraber Fransız Devrimi’nin fikri yapısını etkileyen düşünürdür.

1789 Fransız Devrimi’nin pek çok sonucu ortaya çıkmıştır. Devlet ile kralın şahsının birbirinden ayrılmasıyla²³ şehir örgütleri değişiklere uğradı ve yerel özerkliğiler oluştu²⁴. Bu ve benzeri sonuçlar içerisinde en önemli sonuçlardan birisi de Fransız İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirisi’dir. Bildiri, kuvvetler ayrılığı ilkesini benimseyerek, bireyin karşısında devletin gücünü frenlemeye çalışmış, Montesquieu’den de esinlenerek kuvvetin kuvveti durdurması ilkesini kabul ederek; yasama, yürütüme ve yargı organları arasında denge kurmayı hedeflemiştir. Egemenlik hakkını kralın elinden almış olan

¹⁹ **Locke**, John: Uygur Yönetim Üzerine İkinci İnceleme: Sivil Toplumda Devlet, (çev. Serdar Taşçı-Hale Akman), Metropol Yayınları, İstanbul, 2002, s. 10.

²⁰ **Sunay**, Reyhan: Tartışılan Egemenlik, Yetkin Yayınları, Ankara, 2007, s. 43.

²¹ **Hakyemez**, Yusuf Şevki: Mutlak Monarşilerden Günümüze Egemenlik Kavramı, Seçkin Yayıncılık, Ankara, 2004, s. 40.

²² **Aulard**, A.: Fransa İnkılabının Siyasi Tarihi: Demokrasinin ve Cumhuriyetin Kaynakları ve Gelişmesi 1789-1804, (çev. Nazım Poroy), Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 2011, s. 22.

²³ **Hakyemez**, s. 43.

²⁴ **Kutlu**, s. 42.

bildiri, Rousseau'den ziyade Sieyes'in görüşleri kapsamında egemenliği, doğrudan doğruya halka değil millet/ulus tüzel kişisine tanımıştır²⁵. Dolayısıyla temsili demokrasinin gerçekleşmesinde aracı rol üstlenmiştir.

Ancak Rousseau, eşitlikçi ve özgürlükçü bir düzenin büyük ölçekli devletlerde nasıl uygulanabileceği konusunu "*Toplum Sözleşmesi*"nde reddeder. Ona göre '*ne olursa olsun, bir ulus kendine temsilciler seçer seçmez, özgürlüğünü de, varlığını da yitirmiş olur.*' Yazar dönemin İngiliz parlamenter sistemini kıyasıya eleştirir: '*İngiliz halkı kendini özgür sanıyorsa aldanıyor, hem pek çok; o ancak parlamento üyelerini seçerken özgürdür: Bu üyeler seçilir seçilmez, İngiliz halkı köle olur, bir hiç derekesine iner.*' Ancak Rousseau Toplum Sözleşmesi'nde tasarladığı düzeni büyük ölçekli devletlerde uygulamak için bir arayış içine girmiş, Toplum Sözleşmesi'nden 10 yıl sonra yayınladığı Polonya Hükümeti Hakkında Düşünceler isimli eserinde, temsil konusundaki tutumunu yumuşatmıştır²⁶.

Ulus egemenliğinden kaynaklanan yetkinin nasıl tespit edileceği veya kullanılacağı tartışmaları bir yana, bu çalışmanın da çıkış noktası, egemenliğin oldukça uzun ve önemli, ama burada yüzeysel olarak değinilen dönüşüm sürecine dair daha yakından bir inceleme yapmaktır. "Üstünlük", "en üstün güç", "egemen olma durumu" ve "hükümlerlik" gibi ifadelerin karşılı olarak kullanılabilen egemenlik kavramı tek bir çatıda; daha yüksek bir otoriteye tabi ya da bağımlı olmaksızın, belirli bir grup üzerinde sözünü geçirme, buyruğunu yürütme ve böylelikle onlara karşı üstünlük kazanma olarak toplanabilir²⁷.

Egemenliğin, Anayasa ve uluslararası hukuk kavramı oluşuna paralel olarak ortaya çıkan genel ayırım, "iç" ve "dış" egemenlik şeklindedir. Bodin, Hobbes ve Rousseau gibi düşünürler genellikle kavramın iç egemenlik alanına ilişkin yönü üzerinde durmuşlardır²⁸. Ancak uluslararası hukuk anlamındaki egemenlik kavramı bağımsızlık kavramı ile aynı yere denk düşmektedir. Nitekim Uluslararası Hakemlik Mahkemesi'nin 1928 Palmas

²⁵ Sarıca, Murat, 100 Soruda Fransız İhtilali, Gerçek Yayınevi, İstanbul, 1995, s. 64.

²⁶ Uygun, Oktay: Demokrasi: Tarihsel, Siyasal ve Felsefi Boyutlar, Oniki Levha Yayıncılık, İstanbul, 2014, s. 164-167.

²⁷ Sunay, s. 21.

²⁸ Sunay, s. 43.

Adası Davası'nda "Devletler arasındaki ilişkilerde egemenlik bağımsızlığı belirtmektedir."²⁹ olarak ifade edilmiştir. Pozitif uluslararası hukuka göre egemenlik veya bağımsızlık şu şekilde tanımlanabilmektedir;

*"Devletin, hukuksal açıdan başka bir dış ya da üstün iktidara bağılı olmadan ve yalnızca uluslararası hukuk kuralları ya da kendi kabul ettiği bağlantılarıyla sınırlanan, serbestçe karar verme yetkisi"*³⁰.

Uluslararası hukuk ve uluslararası ilişkiler bakımından Krasner, dört egemenlik türünden bahsetmektedir. Bunlar; "bağımsızlık egemenliği", "yerel egemenlik", "Vattelci egemenlik" ve "uluslararası hukuki egemenlik". Bağımsızlık egemenliği, devlet otoritelerinin sınırlarını denetim altında tutma ve sınır ötesi hareketleri yönetme yeteneğidir. Yerel egemenlik, bir devletin ülkesi dâhilindeki halkın otoriteyi meşru kabul etmesi³¹ ve egemen otoritenin halkı üzerinde etkili denetim uygulama kapasitesidir. Vattelci egemenlik, egemen otoritelerin iç işlerinde dış müdahaleye maruz kalmamasıdır. Uluslararası hukuki egemenlik ise uluslararası topluma girebilmek için bağımsız devletlerin birbirlerini karşılıklı olarak tanımalarıdır³². Uluslararası hukuk bakımından egemenlik, devleti temsil edilir hale getirir. Egemenlik aracılığı ile devlet, devletler topluluğu içinde sosyal bir statü kazanır. Böylece egemenlik, uluslararası sistem düzeyinde bir meşruiyet sağlar. Diğer bir ifade ile egemenlik bir anlamda uluslararası camiada kabul edildiğini gösteren bilet gibidir³³.

²⁹ **Pazarıcı**, Hüseyin: Uluslararası Hukuk Dersleri, 2. Kitap Gözden Geçirilmiş 9. Bası, Turhan Kitapevi, Ankara, 2013, s. 19.

³⁰ **Pazarıcı**, s. 19.

³¹ "Ancak "meşruiyet" göreceli bir kavram olup tam olarak yerleşmesi mümkün değildir. Örneğin bir yerde karşı çıkılan uygulama, başka bir yerde benimsenebilir. Buradan hareketle asıl önemli olan meşruiyetin tesiridir." **Wendt**, Alexander: Uluslararası Siyasetin Sosyal Teorisi, (çev. Helin Sarı Ertem vd.) Küre Yayınları, 2012, s. 258-259; Ayrıca, Örgütlü şiddet tekelinin 'meşru' olması açıklanması zor ama gerekli bir kavramdır. Zira "zor kullanma tekelinin meşruluk zemini, bir anlamda devleti teröristten ayıran kırılma noktasıdır." **Hakyemez**, s. 87.

³² **Yavlal**, Nermin: İnsancıl Müdahalede Etik, Hukuksal ve Siyasal Sorunlar, Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi SBE, Ankara, 2011, s. 14.

³³ **Bacık**, s. 99.

Nihayetinde, hem ulusal hem uluslararası hukuk bakımından Bodin'in bahsettiği gibi bir egemenlik anlayışının mutlak (dolayısıyla tehlikeli) olarak kabul edilmesinin mümkün olmadığı bugün açıkça ortaya çıkmıştır. Uluslararası hukuk açısından objektivist ve normativistlerin benimsedikleri yol uyarınca; egemenlik, uluslararası hukuk tarafından çizilen sınırlar içinde kullanılan bir yetki görünümündedir³⁴. Uluslararası hukuk zemininde devlet egemenliğinin dönüşüm sürecinin; küreselleşme, Avrupa Birliği, insan hakları ve bu hakların retoriğe dönüştüğü 11 Eylül saldırıları sonrası dönem itibariyle, daha etkin bir görünüme ulaştığı söylenebilir. Bunun yanı sıra bölgesel iç çatışmaların ürettiği yoğun göç dalgası; insan haklarının ötelenmesiyle ulusal güvenlik endişeleri, devlet egemenliğinin dönüşümünde ayrı bir paradoks yaratmaktadır.

II. KÜRESELLEŞME VE EGEMENLİK

Uluslararası ilişkilerin daha derin bir hale dönüştüğü, devletlerin fiziksel sınırlarının nispeten ortadan kalktığı ve insanların birbirleri hakkında daha kolay bilgi sahibi olduğu küreselleşme süreci; uluslararası toplumun aktörlerini, çeşitli yönleriyle etkilemektedir. Bu yönüyle küreselleşme, "kozmpolitanizm/tek dünyacılık" veya "bir sorun" olarak öğretilen araştırılması gereken bir kavramdır³⁵.

Küreselleşme, sözü edilen aktörler içinde, öncelikle ulus-devletin tartışıldığı ve yeniden şekillendirildiği bir süreci yansıtmaktadır³⁶. Devlet egemenliğinin dönüşümünü ve toplumsal değişimi açıklayan anahtar bir kavram niteliğinde olan küreselleşmeyle beraber; küreselleşmenin devletin sonu olduğu, devletin çöküşüne işaret ettiği ve egemenlik, topraksallık ve devlet gücü arasındaki ilişkinin kopmasına yol açan bir süreç olarak da nitelendirildiği görülmüştür³⁷. Küreselleşme tartışması temelde tarihsel olmasa da kelimenin kendisinin gelişimi, son zamanlardaki sosyo-ekonomik ve kültürel

³⁴ **Karakaş**, Ayşe Işıl: Avrupa Topluluğu Hukuk Düzeni ve Ulus Devlet Egemenliği, Der Yayınları, İstanbul, 1993, s. 13.

³⁵ **Robertson**, Roland: Küreselleşme: Toplum Kavramı ve Küresel Kültür, (çev. Ümit H. Yolsal), Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara, 1999, s. 20-32.

³⁶ **Sunay**, s. 123.

³⁷ **Sunay**, s. 124.

tarikle doğrudan ilintilidir. Özellikle son kırk yılda küreselleşmeden bahseden birçok makalede küreselleşme, gelişen ticaretin, yatırımların ve hükümetlerle şirketlerin kısıtlı politikalarının bir sonucu olarak görülmüştür³⁸. Geçmişten günümüze siyasi ve ekonomik aktörlerin değişmesiyle, dünya ekonomisinin çeşitlenmesi neticesinde gerçekleşen küresel entegrasyon, ulus-devletin bağımsız politikalar inşa etmesini büyük ölçüde zorlaştırmaktadır³⁹. Devlet egemenliğinin aşındığı yönündeki bu yaklaşımların temel dayanağını, küreselleşme sürecinin ekonomik yönü oluşturmaktadır.

Ohmae'ye göre, ekonominin uluslararası boyut kazanması karşısında ulus-devlet zayıflamakta ve yeni sürece ayak uyduramamaktadır. Uluslararası toplum, ulusal devlet şeklinde dar bir siyasal vücut oluşturamayacak ve yapay sınırlarla sınırlandırılmayacak kadar gelişmiştir⁴⁰. Örneğin İngiliz halkının referandumda AB'den ayrılma yönünde karar vermesi uluslararası piyasalarda deprem etkisi yaratmıştır. Küresel büyüme beklentilerini olumsuz etkileyen bu gelişme, daha çok İngiliz para birimi Sterlin de yaşanmıştır. Ayrılık kararı sonrası dolar karşısında hızlı değer kaybetmesiyle otuz yılın en düşük seviyelerine gerilemiştir.

Küreselleşmenin ulus devlete olan etkisi hakkında farklı tutumların mevcut olduğu söylenebilir. Radikaller olarak ifade edilen aşırı küreselleşmeciler, küreselleşme ile beraber ulus devlet politikalarının işlevsiz hale geldiğini, ulus devletin kendi sınırları dâhilinde vatandaşların artan boyutlardaki isteklerini karşılamaktan aciz olduğunu, etkin siyasal ve ekonomik gücün ulusal sınırların dışına çıktığını savunmaktadır. Şüpheciler ise, küreselleşmenin asıl itici unsurunun ekonomik kaygılar olduğunu ifade etmektedir. Sermayenin serbest dolaşımını simgeleyen küreselleşme; refah sistemlerini ortadan kaldırmak devlet harcamalarında kısıntı yapmak isteyen serbest piyasa taraftarlarının ortaya attığı bir ideolojidir⁴¹. Örneğin Berk'e

³⁸ **Chanda**, Nayan: Küreselleşmenin Sıradışı Öyküsü, (çev. Dilek Cenkçiler), ODTÜ Yayıncılık, Ankara, 2009, s. 268.

³⁹ **Das**, Dilip: "Globalization: A Guide for the Concerned Policymaker", CSGR Working Paper No.91/02, January 2002, p. 13.

⁴⁰ **Ohmae**, Kenichi: The Next Global Stage: Challenges and Opportunities in Our Borderless World, Pearson Education, New Jersey, 2007, p. 117.

⁴¹ **Sunay**, s. 126-127.

göre küreselleşmenin odak noktasını ekonomik kaygılar oluşturmaktadır. Kapitalist- emperyalist pazar ekonomisinin birleşmesiyle dünyada, devletin siyasal bağımsızlığı önemli olmayacaktır⁴².

Bu karşıt iki yaklaşımın argümanlarının yanında, küreselleşme ve ulus devlet ilişkisine yönelik diğer yaklaşım devletin yapısal ve işlevsel bir dönüşüm geçirdiği şeklindedir⁴³. Daha ılımlı bir bakış açısı olan son yaklaşım kanımızca, konuya daha sağlıklı ışık tutmaktadır. Ulus devlet egemenliğinin bir dönüşüm sürecinde olduğu bir gerçektir, ancak ulus-devletin ortadan kalktığına dair katı bir yaklaşım aşırı genelleyici bir tutumdur. Nitekim ulus devletin egemenlikten kaynaklı yetkisi (ekonomik kökenli ve siyasal dönüşümü içinde barındıran) ulus üstü nitelikli Avrupa Birliği'nde erozyona uğrasa da, bu yetkinin işlevsel özelliğini yitirdiği söylenemez. İngiltere, güçlü dünya politikası geliştirmek adına egemenlikten kaynaklı yetkisi üzerinde Birlik merkezli kısıtlamayı kaldırma kararıyla, bunu göstermiştir.

Egemenliğin aşıldığı tezi dünyanın her yanındaki gelişmeleri temsil etmemektedir. Bağımsızlıklarını yeni kazanan merkezi ve Doğru Avrupa ülkeleri egemenliklerini yakın geçmişte kazanmış olmalarına rağmen, onu kutsama içinde değildirler. Bu yüzden söz konusu ülkeler AB gibi ulusal üstü bir örgüte hemen katılıp egemenliklerinden feragat etme konusunda çok istekli davranmaktadır. Orta Asya ülkelerinde bağımsızlık sonrası görülen egemenliği kutsama, bu ülkelerde görülmemiştir. Bir bakıma yeni bağımsız olan merkezi ve Doğru Avrupa ülkeleri egemenliklerini korumak veya uluslararası sisteme karışmak konusunda kararsızlık yaşamamışlardır. Drezner, bu olayı kuramsal olarak 'egemenliğin satılması' olarak açıklar. Ona göre; "*Bugün pek çok küçük ülke gönüllü olarak kendi egemenliklerini pazara çıkarmakta ve yüksek 'ücreti' verene satmakta tereddüt göstermemektedir.*"⁴⁴. Ancak Uslu'ya göre; "*Ulus egemenliğinin dışa dönük anlamını ifade eden bağımsızlık ile özgürlük kavramları arasındaki ilişkinin özellikle birey*

⁴² Berk, Ferit: Küreselleşme: Dünyayı Sömürgeleştirme Süreci, Vesta Yayınları, İstanbul, 2010, s. 74.

⁴³ Sunay, s. 127-128.

⁴⁴ Drezner, Daniel W.: Globalization and Policy Convergence, International Studies Association, Blackwell Publishers, 2001, p. 55.

eksenli olarak irdelenmesi gereklidir."⁴⁵. Nitekim Avrupa Birliği örneğinde görüldüğü üzere 'malların' serbest dolaşımı (gümrük duvarlarının indirilmesi), beraberinde 'bireylerin' serbest dolaşım özgürlüğünü getirmiştir.

Yukarıda ifade edildiği üzere kapitalist sistemin bir yönü olarak görülen küreselleşme, dünyanın farklı bölgelerinde bölgesel dengesizlikleri de tetikleyebilmektedir. Özellikle az gelişmiş ülkeler, küreselleşme sürecinde sistemin dışında kalmamak için farklı entegrasyon stratejileri belirleme eğilimindedir. Ekonomik yönden geri kalmışlık/ilerleme, dünyada farklı kutupların ortaya çıkmasına zemin hazırlamaktadır⁴⁶. Bu çerçevede (her ne kadar güçlü kırılmalar yaşasa da) ekonomik, siyasal, sosyal ve hukuksal yönden en ileri entegrasyon örneğini şüphesiz Avrupa Birliği oluşturmaktadır.

III. "KLASİK EGEMENLİK" ANLAYIŞININ AŞINDIĞI ÖRNEK YAPISI: AVRUPA BİRLİĞİ

İnsan haklarının korunmasına ilişkin uluslararası alanda geniş kabulün olması, küreselleşme ve Avrupa Birliği entegrasyon süreci; öğretilerde, uluslararası ve ulusal üstü ilişkiler nezdinde meydana gelen örgütlerin incelenmesini gerekli kılmıştır⁴⁷. Bundan önce uluslararası ilişkiler bakımından egemenlik ve bağımsızlık birbirinin yerine kullanılmasına rağmen, farklı şeyler ifade edebilmektedir. Egemenlik; devletler arasındaki ilişkileri ve devletin kendi içindeki sosyal, hukuksal, siyasal ve ekonomik ilişkileri düzenleyen bir ilke olduğundan; devletin bağımsızlık göstergelerinden biri olarak düşünülebilir⁴⁸. İç ve dış egemenlik olarak birbirini tamamlayan egemenlik olgusunun "dış egemenlik" yönünü ifade eden "bağımsızlık", devletin uluslararası ilişkiler alanında özne olması için önemli bir yer işgal etmektedir⁴⁹. Bu anlamda uluslararası ilişkilerin öznesi olmanın temel unsurunu oluşturan egemenlikten kaynaklı yetkilerin ulus-üstü bir örgüte devredilmesi bir

⁴⁵ Uslu, "Anayasa Yargısının Meşruluğuna Bir İtiraz olarak 'Egemenlik'", s. 187.

⁴⁶ Elmas, Gülen: Küreselleşme Sürecinde Bölgesel Dengesizlikler: AB ve Türkiye, Nobel Yayın, Ankara, 2001, s. 2-3.

⁴⁷ Hakyemez, s. 224.

⁴⁸ Özlük, s. 185.

⁴⁹ Hakyemez, s. 78-98.

paradoks yaratmaktadır. Bu paradoksun en güzel yansıması Avrupa Birliği (AB)'nde vücut bulmaktadır.

Kendine özgü bir hukuk sistemine sahip AB'nin uluslararası örgütlerden en temel farkı; "Avrupa bütünleşmesinin" yerleşmesi amacıyla ve ulusüstü bir örgüt niteliğine sahip olmanın bir sonucu olarak, üye devletlerin egemenlikten kaynaklanan bazı yetkilerinin kendi rızalarıyla, uluslararası anlaşmalar yoluyla Birliğe devredilmiş olmasıdır⁵⁰. Örneğin Portekiz henüz tam üyelik için bekleme aşamasındayken, Avrupa Topluluğu'nda siyasal entegrasyona yönelik 'uluslar üstü çözümlere, egemenlik feragatini' de göze alacak tarzda katılabileceğini ifade etmiştir⁵¹.

Bu yetki devrinin kaynaklık ettiği AB düzenlemeleri, üye devletlerin ulusal hukukunda doğrudan etkiler yaratmakta ve AB hukuku, iç hukuka göre öncelikli niteliğe sahip olmaktadır⁵². Bu yönüyle "anlaşmalar" ulusal anayasalar ile birçok benzerlikler göstermektedir. Her ne kadar başlangıçta uluslararası anlaşmalar olarak başlamış olsa da zaman içinde bu anlaşmalar, AB'nin "Anayasası" niteliğine bürünmüştür⁵³. Örneğin Avrupa Topluluğu Adalet Divanı (ATAD) 1964 tarihli Costa kararında şu ifadelere yer vermiştir⁵⁴:

"Alışagelmiş uluslararası anlaşmalardan farklı olarak, Avrupa Ekonomik Topluluğu anlaşması yürürlüğe girdiği andan itibaren üye devletlerin hukuk sistemleriyle bütünleşen ve yargı yerlerini bağlayan özgür bir hukuk düzeni kurmuştur."

Kendine özgü hukuk kurallarının sorunsuz işleyebilmesi ve Birliğin etkili bir uluslararası yapı olarak fonksiyon göstermesi bir takım organların

⁵⁰ **Pazarıcı**, s. 115.

⁵¹ **Canbolat**, İbrahim S.: Uluslarüstü Siyasal Sistem: Avrupa Topluluğu-Avrupa Birliği-Örneği, Ezgi Kitabevi Yayınları, Bursa, 1994, s. 185.

⁵² **Güneş**, Ahmet M.: Avrupa Birliği Hukukuna Giriş, On İki Levha Yayıncılık, Ankara, 2013, s. 161-162.

⁵³ **Bozkurt**, Enzer/**Özcan**, Mehmet/**Köktaş**, Arif: Avrupa Birliği Hukuku, Nobel Yayın, Ankara, 2001, s. 132.

⁵⁴ **Karakaş**, s. 95; Aynı yönde, 1963 tarihli Van Gend ve Loos kararında ATAD, Topluluk hukukunu ulusal ve uluslararası hukuktan farklı yeni bir hukuk düzeni olarak tanımlamıştır. Bkz. **Çelebi**, Aykut: Avrupa: Halkların Siyasal Birliği, Metis Yayınları, İstanbul, 2002, s. 58.

oluşturulmasını zorunlu kılmıştır. Aşağıda AB'nin bazı organlarına kısaca değinilecektir.

A. Avrupa Konseyi

Lizbon Andlaşmasıyla beraber AB organı statüsü kazanan Avrupa Konseyi (European Council), Avrupa Zirvesi veya Hükümet ve Devlet Başkanları Konseyi olarak da adlandırılabilir. Burada dikkat edilmesi gereken husus; Avrupa Konseyi'nin AİHS uyarınca kurulmuş olan ve uluslararası örgütler içinde bulunan Avrupa Konseyi ile karıştırılmaması gerektiğidir. AB terminolojisi içinde bulunan Avrupa Konseyi AB'nin en yüksek politik kurumudur. Kırk yedi üyeden oluşan Avrupa Konseyi (Council of Europe) ise 1949'da insan hakları, demokrasi ve hukukun üstünlüğü ilkelerini savunmak amaçlı, AİHS çerçevesinde oluşturulmuş hükümetler arası kuruluştur ve AB dışında bir örgütlenmedir⁵⁵. Avrupa Konseyi (European Council) günümüzde AB Parlamentosu ile beraber AB'nin *yasama* organı gibi işler yürütür. Özetle; Komisyondan gelen tasarıları görüşmek ve karara bağlamak, AB'yi kuran andlaşmalar kapsamındaki konularda karar almak, gerektiğinde bu yetkisini Parlamentoyla paylaşmak ve Birliğin genel politikalarını belirlemek gibi yetkilere sahiptir⁵⁶.

Avrupa Birliği Konseyi, 31 Mayıs 2013 tarihli bir kararla, 1 Haziran 2014 tarihine kadar Suriye'ye ekonomik yaptırımlar ve bunların uygulanması kararı almıřtır⁵⁷. Ancak şu an gelinen aşamada kitlesel göç hareketlerine karşılık AB ortak sığınma politikası geliştirilememiştir. Örneğin İngiltere, yasadışı olarak gerçekteşen girişler karşısında katı önlemler almıştır. Bunlar arasında yasadışı göçmenlere ev kiralayanlar için hapis, oturma ve çalışma izni olmayan göçmenlerin çalışmaları sonucu kazandıkları paraya el konulması gibi öneriler başta gelmektedir. İngiltere'yi Almanya ve Polonya'nın tutumları izlemiřtir⁵⁸. Küresel bir krizde ulusal egemenliğe geri dönüşün kapılarını AB kimliği kapatamamıştır.

⁵⁵ Güneş, s. 51.

⁵⁶ Ateş, Davut: Uluslararası Örgütler: Devletlerin Örgütlenme Mantığı, Dora Yayınları, Bursa, 2014, s. 259.

⁵⁷ http://www.consilium.europa.eu/uedocs/cms_data/docs/pressdata/EN/foraff/137355.pdf (13.07.2016).

⁵⁸ <http://setav.org/tr/avrupanin-olumcul-multeci-politikasi/yorum/27102> (13.07.2016).

B. Avrupa Birliği Parlamentosu

Parlamento olarak da ifade edilen Avrupa Parlamentosu AB'nin ana organlarından birisidir. *Yasama*, bütçe, dânişsal ve siyasal kontrol konularında görev ve yetkileri olan Avrupa Parlamentosu, devlet yapılanmalarındaki klasik parlamentolarla benzer niteliklere sahiptir. Avrupa Parlamentosu AB'yi diğere uluslararası örgütlerden ayıran nitelikte bir yapıdır. Nitekim üye devletlerin vatandaşları, seçtikleri parlamenterler aracılığı ile AB'nin karar alma sürecine katılma imkânına sahiptir. AB'ye üye her devlette yapılan doğrudan ve tek dereceli genel seçimlerle beş yıllık süre için seçilen parlamenterlerden meydana gelen Avrupa Parlamentosu, AB'nin doğrudan seçimler vasıtası ile seçilen tek organı olmasının yanı sıra dünyada doğrudan seçimle oluşturulan tek ulusal üstü kurum niteliğine sahiptir⁵⁹. İngiltere'nin Brexit kararında Lizbon Andlaşmasının 50.maddesine göre; "...Anlaşma, Birlik adına, Avrupa Parlamentosu'nun muvafakatini aldıktan sonra, nitelikli çoğunlukla hareket eden Konsey tarafından akdedilir..." şeklinde Parlamantoya görev vermektedir. İngiltere, AB den çıkma kararı alan ilk ülke olarak; ayrılma, AB hukukuna göre iki veya on yıl süreli bir program çerçevesinde gerçekleşecektir. Bu program dâhilinde AB ile yeniden birleşme kararı veya ayrılmanın kesintisiz sürdürülmesi de mümkündür.

C. Avrupa Birliği Komisyonu

Komisyon, AB'nin politik sisteminde öncelikli olarak *yürütme* görevini yerine getiren organdır. 1957 Roma Andlaşmasıyla AET'nin yürütme organı gibi hareket etmek üzere kurulmuş, ancak zaman içerisinde yetkileri genişleterek 1993 Maastricht Andlaşmasıyla Birliğin yürütme organı halini almıştır⁶⁰. Bu yönüyle devlet yapılanmalarındaki klasik hükümetleri andırmaktadır. AB'nin yürütme organı olma dışında Komisyon, hukuk konulması sürecinde öneride bulunma, Birlik hukukunun uygulanmasını gözetme, ortak pazarın gelişimi ve işleyişini sağlama, AB'nin mali işlerini yürütme ve uluslararası andlaşmaların müzakerelerini yapma konularında yetkilere sahiptir⁶¹.

⁵⁹ Güneş, s. 93.

⁶⁰ Ateş, s. 259.

⁶¹ Güneş, s. 77.

D. Avrupa Birliği Adalet Divanı

1957 Roma Andlaşmasıyla kurulan ve 1993 Maastricht Andlaşmasıyla Birliğin en üst yargı mercii olma fonksiyonuna sahip Divana; Komisyon, üye devletler, firmalar, örgütler ve bireyler dava talebiyle gelebilmektedir⁶². Nitekim AB'nin kurucu andlaşmalarında ortaya koyduğu hedeflere ulaşabilmesi için, bu andlaşmalardaki mevcut ilke ve politikalara hem üye devletlerin hem de Birlik organlarının sıkı bir şekilde uyması ve bunları uygulaması gereklidir. Birliğin bu hedeflere ulaşmasını sağlamanın en etkin yolu bağımsız bir organ vasıtasıyla yürütülecek hukuki denetimdir. AB'de yargı yetkisini kullanan bu organ, Birlik hukukunun yorumlanması ve uygulanmasında hukuka uyulmasını sağlamakla yükümlüdür. Yapmış olduğu yorumlar ve oluşturduğu içtihatlarla AB hukukunun dinamik ve hızlı gelişen özelliğine uygun olarak Birlik hukukunun gelişmesine ve AB bütünleşmesine katkı sağlamaktadır. Üye devletlerin kendi egemenlik yetkilerini kurucu andlaşmalar uyarınca oluşturdukları bir mahkeme olan Avrupa Birliği Adalet Divanı, kendine verilen yetki çerçevesinde üye devletlerin ve Birlik organlarının Birlik hukukunu doğru uygulayıp uygulamadığını denetlemektedir⁶³. Bununla beraber Avrupa Birliği Adalet Divanı'nın kurucu andlaşmaları 'anayasalaştırmayı' amaçladığı, yani Avrupa'da federal tipte bir yapının anayasal çerçevesini oluşturmayı hedeflediği ileri sürülmüştür. Bu yaklaşıma paralel olarak Avrupa Birliği Adalet Divanı, her ne kadar uluslararası bir andlaşma formunda yapılmış olsa da AB kurucu andlaşmalarının hukukun üstünlüğüne dayanan bir Birliğin anayasal karakterini gösterdiğini ifade etmiştir⁶⁴.

Bu çerçevede, Birlik hukukunun üstünlük ve doğrudan uygulanma niteliklerinin ortaya koyduğu ve Birlik hukukunun düzenleme kapsamına giren alanlarda, devletin bir normatif iktidarından söz edilemeyecektir. Zira Avrupa Topluluğu Adalet Divanı Costa kararı ile beraber "üstünlük" AB egemenlik alanının kurulmasına yol açarak, devletin egemenliğinin kademeli olarak erimesini başlatmıştır⁶⁵. Nihayetinde ulusal egemenlik, genel irade

⁶² Ateş, s. 261.

⁶³ Güneş, s. 112.

⁶⁴ Bozkurt/Özcan/Köktaş, s. 133.

⁶⁵ Karakaş, s. 120.

gibi soyut ve yüceltilmiş düşünsel kategorilere değil, ‘hukukun üstünlüğü’ ne dayanan AB’de artık ulus devletler değil, hukuk egemendir⁶⁶.

IV. MODERN DEVLETİN ULUSLARARASI DÜZENDE MEŞRUIYET ZEMİNİ OLARAK İNSAN HAKLARI

Çalışmanın başında belirtildiği üzere hukuk ve siyaset biliminin üzerinde durduğu en karmaşık ve en çok tartışılan konuların başında egemenlik konusu gelmektedir. Uluslararası hukukun varlığı devletlerin egemen niteliğine bağlı olarak ortaya çıkmış bir disiplin olarak görülürken, aynı zamanda devletleri dizginleyen kural ve normlar bütünü olarak görülebilmekte bu yönüyle tartışmaların çıkış noktasını oluşturmaktadır. Yukarıda bahsi geçen süreçte Bodin, egemenliği ‘mutlak ve sürekli güç’ olarak değerlendirmesine rağmen, egemenliğin tamamen sınırsız olmadığını öncelikle ilahi hukukla sınırlı olduğunu, aynı zamanda egemen gücün, diğer devletlerle akdettiği andlaşmalarla bağlı bulunduğunu ifade etmiştir⁶⁷.

Bizzat uluslararası hukukun varlığı, mutlak anlamda egemenlik kavramıyla bağdaşmamaktadır. Egemenlik, karar alma sürecinde, kurallar koyarken ister üst isterse eşit düzeyde olsun hiçbir iradeye bağlı olmadan buyurma gücünü ifade eder. Ancak uluslar arası hukuk, devletlerin hareketlerinin bu hukuk düzeni tarafından kurallara bağlanması yani sınırlandırılması demektir. Bu çelişkiyen hareketle uluslararası hukuk doktrininde yazarlar çeşitli kuramlar ortaya atmışlardır. Neticede doktrinin çoğunluğu egemenlik kavramının göreceli bir kavram olduğunu ve devletlerin uluslar arası hukuk kurallıyla bağlı olmasına engel teşkil etmediğini benimsemiştir⁶⁸.

Zaten mutlak egemenlik düşüncesinin basit bir örneği olan diktatörlükler, şiddet ve baskı yöntemlerine başvurmaktan çekinmeyen katı ve otoriter rejimlerdir. Bu, onların güçlü olduklarını göstermesinden ziyade meşruiyet temelini zayıf olması nedeniyle, ayakta kalabilmek için kaba kuvvete dayanmak zorunda olduklarını gösterir. Zira kuvvet kullanma ve meşruiyet birbirleriyle ters orantılıdır. Modern demokrasilerde ise soyut bir kavram

⁶⁶ Karakaş, s. 232.

⁶⁷ Döner, Ayhan: İnsan Haklarının Uluslararası Alanda Korunması ve Avrupa Sistemi, Seçkin Yayıncılık, Ankara, 2003, s. 25-26.

⁶⁸ Döner, s. 27-28.

olan ‘milli irade’ vurgusunun ötesinde, halkın özgürlük ve insan hakları gibi ilkelere olan inancı, meşruiyetin zeminini sağlamlaştıracaktır⁶⁹.

Bireyin devlet karşısında önem kazanması Fransız Devrimi ile güçlenmiş ve temel bir siyasi görüş halini almıştır. Bunun etkisiyle bireylere önce devlet otoritesi karşısında anayasal koruma güvenceleri tanınmıştır. İç hukuktan bireylere sağlanan güvencelerin tedricen devletler hukuku alanına yansımaları muhakkak olacaktır. Bu yansıma önce 20. yüzyıl başlarından itibaren savaş hukuku alanında görülür. Daha sonra BM ile beraber uluslararası hukukun önemli konuları arasına girdiği görülür⁷⁰. Zira yukarıda söz edilen Westphalia modelinin 1648’den 1945’e kadar sürdüğü söylenebilir. Bu dönem aynı zamanda evrensel insan hakları anlayışının sistemli bir biçimde ortaya çıktığı ve anayasalara yansıdığı dönemdir. Ancak evrensellik ilkesinin kabul edilmesine rağmen, İkinci Dünya Savaşı sonrasına dek, insan hakları her devletin kendi iç işi olarak görülmüş, bu hakların her zaman her yerde uygulanmasını sağlayacak uluslararası ya da küresel örgütlenmelere gidilmemiştir. İnsan hakları politikası da dâhil, devletlerin kendi ülkelerindeki kişi toplulukları üzerinde tek başına yetkili oldukları, kendi yasalarını ve kurumlarını diledikleri şekilde düzenleyebilecekleri kabul edilmiştir⁷¹.

Ancak devletler artık, kurallarını tek başlarına kendilerinin belirlemediği uluslararası hukuka göre taahhütler üstlenmek durumunda kalmaktadır. Benzer taahhütler uluslararası insan hakları hukuku açısından da söz konusu olmaktadır. Bugün bir devletin saygınlığı demokrasi ve insan hakları kavramına vermiş olduğu önemle ölçülür hale gelmiş, adeta insan hakları egemen iktidarların meşruluk temeli olmuştur⁷². BM Andlaşması ve devamında 1948 İnsan Hakları Evrensel Bildirisi küresel ölçekte insan hakları algısının oluşturulması için moral değer olmuştur. Ancak demokratik temelli ve insan hakları merkezli yönetimlerin tesis edilmesi söylemiyle güçlü devletlerin ulusal çıkarları merkezinde gerçekleştirdikleri ‘insani müdahale’ adı altındaki girişimleri ‘insan hakları ve demokrasi’ değerlerine en büyük tehdit haline gelebilmiştir.

⁶⁹ **Kapani**, s. 80-95.

⁷⁰ **Doğan**, İlyas: Devletler Hukuku, Seçkin Yayıncılık, Ankara, 2008, s. 261.

⁷¹ **Uygun**, Oktay: Kamu Hukuku İncelemeleri: İnsan Hakları, Demokrasi, Hukuk Devleti, Egemenlik, Oniki Levha Yayıncılık, İstanbul, 2013, s. 238.

⁷² **Döner**, s. 31.

Nitekim modern toplumların ortak dili (lingua franca) haline gelen insan haklarının retorikten çıkarılıp bireylerin yaşamlarına yansımaları, uluslararası belgelerin gerçek anlamıyla uygulanmasına bağlıdır⁷³.

V. “İNSAN HAKLARI SÖYLEMİ”NİN RETORİĞE DÖNÜŞTÜĞÜ 11 EYLÜL SALDIRILARI SONRASI DURUM

Günümüzde ‘ulusal egemenlik’ kavramının insan haklarını aşındırmak üzere kullanımları az rastlanan bir durum değildir⁷⁴. Bir devletin kendi ülkesinde ‘ulusal egemenlik’ kaygısı, başka bir devletin ‘demokrasi’ yayma kaygısı ‘insan hakları’nın bu ikisi arasında kalmasına ve söylem düzeyine inmesine zemin hazırlamıştır.

Tocqueville’e göre; “*En büyük karmaşa ‘demokrasi’ ve ‘demokratik hükümet’ sözcüklerini kullanma biçimimizden doğmaktadır. Bu sözcükler açıkça tanımlanıp bunların tanımları üzerinde bir anlaşmaya varılmadıkça; halk, içinden çıkılmaz bir fikir karmaşası yaşayacaktır bu da en çok halk avcılarıyla zorbarların işine yarayacaktır.*”⁷⁵. Bu söylemin pratik yansıması 11 Eylül saldırısıdır. Bush’un ‘Teröre Karşı Savaş’ ilanı ABD ve dünyanın geri kalan bölgelerin çoğunda, ‘savaş’ teriminin rahatsız edici yönüne rağmen memnuiyetle karşılanmıştır. Teröre karşı savaş fikrine ilk gösterilen uluslar arası tepkiler olumlu oldu ve ABD’nin Rusya, Çin ve Hindistan ilişkileri birdenbire gelişme gösterdi. Bu devletlerin her birinin kendi içlerinde mücadele verdikleri terörist hareketlerine karşı, mücadelelerini genelleştirme olanağı olumlu karşılanmıştır. Ayrıca, bu devletlerin yürüttükleri teröre karşı politikaların artık ABD tarafından insan hakları gerekçesi altında eleştirilemeyeceği düşüncesi olumlu gelişmeler arasında görülmüştür⁷⁶.

ABD eski başkanı Bill Clinton, 11 Eylül sonrası, Amerikan yaklaşımının başarılı olması için dört koşul ileri sürmüştür. Birincisi, teröre karşı

⁷³ Arslan, Zühtü: Anayasa Teorisi, Seçkin Yayıncılık, 2008, Ankara, s. 26.

⁷⁴ Bozkurt, Enver: İnsan Haklarının Korunmasında Uluslararası Hukukun Rolü, Nobel Yayınları, Ankara, 2003, s. 18.

⁷⁵ Aktaran: Sartori, Giovanni: Demokrasi Teorisine Geri Dönüş, (çev: Tunçer Karamustafaoğlu, Mehmet Turhan), Yetkin Yayınları, Ankara, 1996, s. 3.

⁷⁶ Brown, Chris/Ainley, Kirsten: Uluslararası İlişkileri Anlamak, (çev. Arzu Oyacıoğlu), Yayıncılık, İstanbul, 2007, s. 231-232.

savaşın Afganistan’da ve başka yerlerde mutlaka kazanılması. İkincisi, 21. yüzyıl kazanımlarının daha fazla yaygınlaştırılması yoluyla daha fazla ortağın ve daha az teröristin olduğu bir geleceğin hazırlanması. Üçüncüsü, yoksul ölkelerin de içeride kendi halklarının gelişimini sağlayacak değişiklikler yapmaları. Dördüncüsü ise, herkesin görev ve sorumluluğa ilişkin bir küresel bilinç geliştirilmesidir⁷⁷.

11 Eylül saldırısı ile beraber küresel boyut kazanan terör eylemleri basit bir eylem olmaktan öte ideolojik bir boyut taşımaktadır. Bu ideolojik boyutun tetikleyicilerini, küreselleşme başlığında kısmen değinilmiş olan, dünya ölçeğinde kapitalist düzenin yaratmış olduğu gelişmişlik farkı ile beraber bu düzenin korunmasında, gelişmiş ölkelerin kendilerine bir misyon yüklemeleri oluşturmaktadır. Azgelişmişlik, kültürel ve kimlik⁷⁸ bağlamında aşağlanma ve sistemden dışlanma bazı devletlerin küresel ortamda kendilerini yeterince temsil edememelerine zemin hazırlamaktadır. Bu olumsuzluk, özellikle az gelişmiş ölkelerin içinde bazı insanların terörü bir amaç olarak kullanmalarını teşvik etmekte, neticede gelişmiş ölkelerdeki insanların güvenliğini etkilemektedir. Bir diğer sonuç da güvenliği sağlama görevlerini yerine getir(e)meyen azgelişmiş/gelişmiş ulus devletlerin meşruiyetini ařındırmaktadır⁷⁹.

Uluslararası terörizm ve bölgesel çatışmalara ivme kazandıran 11 Eylül sonrası dönem, ‘demokrasi ve insan hakları’nın altını oymuştur. Arap Baharı’nın Suriye’de derinlik kazanmasıyla kitlesel sığınma hareketleri karşısında, uluslararası toplumun sınavı başlamıştır. ‘Kitlesel kimliklerin’ yer değişimi yine bir kitlesel kimlik olan AB üzerinde sonuçlar doğurmuştur. Üye devletlerarasında ortak politika yoksunluğu hatta aynı devlette farklı bölgeler arasındaki tutum farklılığı, İngiltere’de Brexit olarak ortaya çıkmıştır.

⁷⁷ **Canbolat**, İbrahim S.: Küreselleşen Dünyada ve Türkiye: Aşkın Değerler, Kurumlar, Politikalar, İlişkiler, Sorunlar, Vipaş Yayınları, Bursa, 2002, s. 122.

⁷⁸ Uluslararası İlişkiler disiplininde; özellikle konstrüktivistlerin sıkça kullandığı ‘kimlik’ devlet veya ulusların inşa dönemlerinde ve yerleştirilip olgulaştırılmasında önemli bir dış politika aracı olarak kullanılmaktadır. Ayrıntılı bilgi için bkz: **alış**, şaban H.: Türkiye-Avrupa Birliği İlişkileri Kimlik Arayışı, Politik Aktörler ve Değişim, Nobel Yayınları, Ankara, 2008, s. 15-40.

⁷⁹ **Ateş**, s. 117.

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Egemenlik, kavramsal tanımlaması kolay olmayan modern ve modern öncesi dönemin odak merkezinde durmaktadır. Egemenliğin en belirgin yönü dinamik özelliğe sahip olması, geçmişten gelen, geleceğe uzanacak olan yaşayan bir tartışma konusu olmasıdır. Egemenlik dönüşümü tartışmalarının ulusal ve uluslararası boyutu olsa da, bunlar birbirlerinin bağımsız değildir. Özellikle uluslararası hukukun iç hukuka üstünlüğü, uluslararası mahkemeler tarafından çoğu kez ifade edilmiştir. Örneğin, Uluslararası Sürekli Adalet Divanı'nın 1930 tarihli 'Zones frances' kararında, Fransa'nın uluslararası yükümlülüklerin içeriğini kısıtlamada, yasalarını üstün tutamayacağı görüşünde; "*Uluslararası hukukun genel bir ilkesi olarak, andlaşmayı akdeden güçler arasındaki ilişkilerde yasa hükümlerinin andlaşma hükümlerine üstün gelemeyeceği*" hükümlerine yer verilmiştir. Uluslararası hukukun anayasalara üstünlüğü ise, Uluslararası Hakem Mahkemesinin 1875 tarihli ABD ve Kolombiya arasındaki soruna ilişkin 'Montijo' kararında "*Andlaşma anayasadan üstündür. Yasaların andlaşmaya uydurulması gerekir, andlaşmanın yasalara değil.*" ifadesi ile ortaya konmuştur⁸⁰.

Grimm AB, anayasal bir sistemin gereklerine, araçlarına ve bir anayasadan beklenen 'Avrupa halkı'nın varlığına ve homojenliğine sahip olmadığından Avrupa'nın bir anayasaya ihtiyacı olmadığını savunmaktadır. Grimm'i bu düşünceye iten sebepler şu şekilde özetlenebilir⁸¹;

Demokrasi için özgür kamusal iletişim, irade ve görüş oluşturma sürecinde önemli bir fonksiyona sahiptir. Brüksel bürokrasisi Avrupa halklarının dil engeline takılmıştır, AB tarafından finanse edilen iletişim araçları mevcut olsa da Avrupa kamuoyu hala ulus devletlerin kamuoylarının toplamı kadar çeşitli ve bu ülkelerin gündemiyle sınırlıdır. İngilizce gibi yapay ortak dilin AB tarafından resmi dil olarak kullanılması Avrupa demokrasisi için yeterli değildir.

Anayasalar, bütün siyasi kararları almaya yetkili egemen devletin sınırları içinde yapılır. Oysa AB, egemen devletlerin devrettikleri sınırlı yetkiyle varlığını sürdürmektedir. Birlik, ulusal hukuktaki gibi yetki yaratma yetki-

⁸⁰ Karakaş, s. 94.

⁸¹ Çelebi, s. 102-105.

sine sahip değildir, bizzat ulus devletlerin devrettikleri yetkinin kullanıcısıdır. Diğer taraftan Federal devletlerdeki ‘federal hukuk eyalet hukukuna üstündür’ ilkesi teorik çerçevede bir yetki devri söz konusu ise, Birlik hukuku ve üye devletlerin hukuku açısından da geçerlidir. Ancak buradaki temel sorun, federal devlet ve eyaletler arasındaki açık egemenlik ilkesinin federal devletin hiyerarşik yetkisi dahilinde olduğudur. Dolayısıyla federal devletlerin eyaletler üzerindeki siyasi yaptırım gücüne rağmen, Birlik açısından ekonomik temelli sınırlı yaptırım söz konusudur.

Doehring’e göre de ulus üstü örgütlerde kısmi bir federal devletten söz etmek mümkündür. Zira federal hukuk, normal durumlarda ulusal hukukun yanında, ihtilafli hallerde ise ulusal hukukun üstündedir. Bu ve benzeri gelişmelerin zamanla yaygınlaşmasıyla ‘ulusal egemenliğin altının oyulması’ sürecini tetikleyebilir, artık üye devletlerin uluslararası hukuk bakımından devlet sayılmaları mümkün olmayabilir⁸². Ancak bu görüş aşırı iyimser bir tablo çizmektedir. Zira devlet egemenliğinin altının oyulması, ‘ulusçuluk’ fikrini veya ulusal kimlik bilincini sekteye uğratmayacaktır. Nitekim İngiltere’nin ‘Brexit’ kararının domino etkisi yaratacağı endişesi, bu önermeyi desteklemektedir.

Diğer taraftan klasik devlet egemenliği yaklaşımının dönüşüme uğradığının en güzel yansıması devletlerin ilişkilerinde ve bu ilişkilerin düzenleyicisi konumundaki uluslararası hukuk disiplininde gerçekleşmektedir. Birinci ve İkinci Dünya savaşının patlak verdiği bir coğrafya olarak yaşlı Avrupa kıtasında, bir daha böylesine bir yıkım olmaması için Fransa ve Almanya önderliğinde İngiltere’nin girişimiyle bütünleşme amacına hizmet eden bir yapı olarak Avrupa Birliği kurulmuştur. Bu savaşların bitiminde önce Milletler Cemiyeti, bu yapının başarısızlığını ilan eden ikinci dünya savaşı sonrasında daha nitelikli bir hale dönüşen Birleşmiş Milletler kurulmuştur. BM Sözleşmesi, 1948 İnsan Hakları Evrensel Bildirisi ve BM İkiz Sözleşmeleri ile Diğer Sözleşmeler, ‘insan hakları’ değerlerinin bütün dünyada yerleşmesi için gerçekleşen girişimlerdir. Ancak günümüzde bölgesel çatışmaların derinleşmesi, dalgalar şeklinde uzak bölgelerde doğrudan/dolaylı sonuçlar üretmekte, ‘insan’ merkezli değerler olumsuz etkilenmektedir. Özellikle Suriye kaynaklı kitlesel göç hareketleri karşısında, AB’nin

⁸² **Doehring**, Genel Devlet Kuramı, s. 96.

ortak politika üretememesi başta İngiltere olmak üzere üye ülkelerde rahatsızlık yaratmıştır.

Kitlesel sığınma hareketlerine nitelikli çözümler gerçekleştiremeyen AB ortak politikası karşısında, Stoa okulundan başlayan dünya vatandaşlığı yaklaşımı, Kant'ın 'Ebedi Barış'ı sağlamak için gerekli şartları sıraladığı denemesi ve Kant'ın savunduğu 'kozmpolitanizm' fikri, burada zikredilmesi gereken önemli bir konudur. Zira Kant'ın kaleme kaldığı şartlar arasında savaşın önlenmesi için 'Cumhuriyetin/Demokrasinin yaygınlaştırılması' yaklaşımı, Doyle'nin öncülüğünü yaptığı '*Demokratik Barış Teorisi*'ne esin kaynağı olmuştur. Bu çerçevede AB gibi ulus üstü bir yapının mevcudiyeti ve temel dinamiklerinin ise *demokrasi ve insan hakları* olması, devlet egemenliğinin dönüşüm sürecini İngiltere örneği göz önünde tutulduğunda bir çıkmaza sokmaktadır.

Coffey'in ifadesiyle⁸³; "*Avrupa, demokrasinin temel ilkelerine dönmeli. Brüksel'deki şeffaflıktan uzak kurumların siyasi yetkilerini artırmak yerine, iktidar üye ülkelere ve halka iade edilmelidir.*"

Kanımızca, insan hakları merkezli reel demokratik motiflerle bir araya gelen ve bu değerlerin yerleşmesine hizmet eden AB için, İngiltere'nin üyelikten çekilme kararı, yeni bir döneme girildiğinin işaretidir. Brexit kararı AB hukuku ve İngiliz ulusal hukuku çerçevesinde sorunsuz bir şekilde tamamlanacak veya yeni bir revizyonist politikayla tekrardan Birliğe üyelik söz konusu olabilecektir. Her iki durum da AB bütünleşmesinin algı düzeyindeki kırılmasına engel olamayacaktır. Özellikle Birlik içinde farklı güç pozisyonlarına sahip ülkelerin politik kutupları daha belirginleşebilir, ulusal güvenlik/çıkar merkezli hareketlerin ağırlık kazanması AB'nin hantal bir yapıya dönüşmesini sağlayabilecektir.

İnsan hakları ihlallerinin hâkim olduğu küresel bir krizde "*demokrasi ve insan hakları*" odaklı bir yapı olarak AB'nin çözümsüz kalması, federal bir görünüm arz eden bütünleşme ivmesinin en başa; ekonomi temelli bir topluluk olma yönüne dönmesi beklenebilir. AB kimliğinin ve kazanımlarının sürdürülebilmesi Birliğin daha nitelikli ve güçlü entegrasyonu ile mümkün olabilecektir.

⁸³ <http://www.aljazeera.com.tr/gorus/brexit-ab-bu-uyariyi-dikkate-alacak-mi> (12.07.2016).

KAYNAKÇA

- Akın**, İlhan F.: Devlet Doktrinleri, Beta Yayınları, İstanbul, 2013.
- Arslan**, Zühtü: Anayasa Teorisi, Seçkin Yayıncılık, Ankara, 2008.
- Aslanoğlu**, Rana A.: Kent, Kimlik ve Küreselleşme, Ezgi Kitapevi, Bursa, 2000.
- Ateş**, Davut: Uluslararası Örgütler: Devletlerin Örgütlenme Mantığı, Dora Yayınları, Bursa, 2014.
- Aulard**, A.: Fransa İnkılabının Siyasi Tarihi: Demokrasinin ve Cumhuriyetin Kaynakları ve Gelişmesi 1789-1804, (çev. Nazım Poroy), Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 2011.
- Bacık**, Gökhan: Modern Uluslararası Sistem: Köken, Genişleme, Nedensellik, Kaktüs Yayınları, İstanbul, 2007.
- Berk**, Ferit: Küreselleşme: Dünyayı Sömürgeleştirme Süreci, Vesta Yayınları, İstanbul, 2010.
- Bozkurt**, Enver/**Özcan**, Mehmet/**Köktaş**, Arif: Avrupa Birliği Hukuku, Nobel Yayın, Ankara, 2001.
- Bozkurt**, Enver: İnsan Haklarının Korunmasında Uluslararası Hukukun Rolü, Nobel Yayınları, Ankara, 2003.
- Brown**, Chris/**Ainley**, Kirsten: Uluslararası İlişkileri Anlamak, (çev. Arzu Oyacıoğlu), Yayınodası Yayıncılık, İstanbul, 2007.
- Canbolat**, İbrahim S.: Küreselleşen Dünyada ve Türkiye: Aşkın Değerler, Kurumlar, Politikalar, İlişkiler, Sorunlar, Vipaş Yayınları, Bursa, 2002.
- Canbolat**, İbrahim S.: Uluslararası Siyasal Sistem: Avrupa Topluluğu- Avrupa Birliği- Örneği, Ezgi Kitabevi Yayınları, Bursa, 1994.
- Chanda**, Nayan: Küreselleşmenin Sıradışı Öyküsü, (çev. Dilek Cenkçiler), ODTÜ Yayıncılık, Ankara, 2009.
- Çalış**, Şaban H.: Türkiye-Avrupa Birliği İlişkileri Kimlik Arayışı, Politik Aktörler ve Değişim, Nobel Yayınları, Ankara, 2008.
- Çelebi**, Aykut: Avrupa: Halkların Siyasal Birliği, Metis Yayınları, İstanbul, 2002.
- Das**, Dilip: "Globalization: A Guide for the Concerned Policymaker", CSGR Working Paper No. 91/02, January 2002.

- Doehring**, Karl: Genel Devlet Kuramı, (çev. Ahmet Mumcu), İnkılap Yayınevi, Ankara, 2001.
- Doğan**, İlyas: Devletler Hukuku, Seçkin Yayıncılık, Ankara, 2008.
- Döner**, Ayhan: İnsan Haklarının Uluslararası Alanda Korunması ve Avrupa Sistemi, Seçkin Yayıncılık, Ankara, 2003.
- Drezner**, Daniel W.: Globalization and Policy Convergence, International Studies Association, Blackwell Publishers, 2001.
- Elmas**, Gülen: Küreselleşme Sürecinde Bölgesel Dengesizlikler: AB ve Türkiye, Nobel Yayın, Ankara, 2001.
- Göze**, Ayferi: Siyasal Düşünceler ve Yönetimler, Beta Yayınları, İstanbul, 2000.
- Gözler**, Kemal: Devletin Genel Teorisi, Ekin Basım Yayın, Bursa, 2007.
- Güneş**, Ahmet M.: Avrupa Birliği Hukukuna Giriş, On İki Levha Yayıncılık, Ankara, 2013.
- Hakyemez**, Yusuf Şevki: Mutlak Monarşilerden Günümüze Egemenlik Kavramı, Seçkin Yayıncılık, Ankara, 2004.
- Kapani**, Münci: Politika Bilimine Giriş, Bilgi Yayınevi, 17. Basım, Ankara, 2005.
- Karakaş**, Ayşe Işıl: Avrupa Topluluğu Hukuk Düzeni ve Ulus Devlet Egemenliği, Der Yayınları, İstanbul, 1993.
- Koçak**, Mustafa: Batı'da ve Türkiye'de Egemenlik Anlayışının Değişimi: Devlet ve Egemenlik, Seçkin Yayıncılık, Ankara, 2006.
- Kutlu**, Mustafa: Kuvvetler Ayrılığı Temelleri-Gelişimi Hukuk Devletin Kökenleri, Seçkin Yayıncılık, Ankara, 2001.
- Locke**, John: Uygar Yönetim Üzerine İkinci İnceleme: Sivil Toplumda Devlet, (çev. Serdar Taşçı-Hale Akman), Metropol Yayınları, İstanbul, 2002.
- Machiavelli**, Hükümdar, (çev. Mehmet Özay), Şule Yayınları, İstanbul, 2005.
- Murray**, Williamson/**Lacey**, Jim: The Making of Peace: Rulers, States, And The Aftermath of War, Cambridge University Press, New York, 2009.
- Ohmae**, Kenichi: The Next Global Stage: Challenges and Opportunities in Our Borderless World, Pearson Education, New Jersey, 2007.

- Özlük**, Erdem: Uluslararası İlişkilerde Devlet Tanım Teori ve Devlet İstisnacılığı, Çizgi Kitabevi, Konya, 2014.
- Pazarıcı**, Hüseyin: Uluslararası Hukuk Dersleri, 2. Kitap Gözden Geçirilmiş 9.Bası, Turhan Kitapevi, Ankara, 2013.
- Portmann**, Roland: Legal Personality in International Law, Cambridge University Press, New York, 2010.
- Robertson**, Roland: Küreselleşme: Toplum Kavramı ve Küresel Kültür, (çev. Ümit H.Yolsal), Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara, 1999.
- Sander**, Oral: Siyasi Tarih: İlk Çağlardan 1918'e, İmge Kitapevi, Ankara, 2000.
- Sarıca**, Murat: 100 Soruda Fransız İhtilali, Gerçek Yayınevi, İstanbul, 1995.
- Sartori**, Giovanni: Demokrasi Teorisine Geri Dönüş, (çev: Tunçer Karamustafaoğlu, Mehmet Turhan), Yetkin Yayınları, Ankara, 1996.
- Sönmezoğlu**, Faruk: Uluslararası Politika ve Dış Politika Analizi, Filiz Kitabevi, İstanbul, 2005.
- Sunay**, Reyhan: Tartışılan Egemenlik, Yetkin Yayınları, Ankara, 2007.
- Uslu**, Ferhat: "Anayasa Yargısının Meşruluğuna Bir İtiraz olarak 'Egemenlik'", TBB Dergisi, S. 109, 2013.
- Uslu**, Ferhat: Türk Anayasa Hukuku Dersleri, Adalet Yayınevi, Ankara, 2016.
- Uygun**, Oktay: Demokrasi: Tarihsel, Siyasal ve Felsefi Boyutlar, Oniki Levha Yayıncılık, İstanbul, 2014.
- Uygun**, Oktay: Kamu Hukuku İncelemeleri: İnsan Hakları, Demokrasi, Hukuk Devleti, Egemenlik, Oniki Levha Yayıncılık, İstanbul, 2013.
- Wendt**, Alexander: Uluslararası Siyasetin Sosyal Teorisi, (çev. Helin Sarı Ertem vd.) Küre Yayınları, 2012.
- Yavlıal**, Nermin: İnsancıl Müdahalede Etik, Hukuksal ve Siyasal Sorunlar, Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi SBE, Ankara, 2011.
- http://www.consilium.europa.eu/uedocs/cms_data/docs/pressdata/EN/foraff/137355.pdf
- <http://setav.org/tr/avrupanin-olumcul-multeci-politikasi/yorum/27102>
- <http://www.aljazeera.com.tr/gorus/brexit-ab-bu-uyariyi-dikkate-alacak-mi>

